

МІГРАЦІЙНІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

MIGRATION RIGHTS OF EUROPEAN UNION CITIZENS

Михайлюк Р.А., студентка III курсу факультету міжнародного та європейського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0002-2525-1757

Османова С.Ш., студентка III курсу факультету міжнародного та європейського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0004-9929-8384

Стаття присвячена всебічному аналізу міграційних прав громадян Європейського Союзу в контексті розвитку європейської інтеграції та формування наднаціональної системи правового регулювання міграційних процесів. Особлива увага у роботі приділяється вивченню правових механізмів, що забезпечують свободу пересування осіб, яка виступає не лише як фундаментальне право людини, але й як ключова передумова для реалізації інших основоположних прав у межах внутрішнього ринку ЄС. Розглядається еволюція правового регулювання міграційних прав, починаючи від перших етапів інтеграції та поступового формування системи громадянства ЄС, до сучасного рівня розвитку наднаціональних норм і стандартів.

У статті детально проаналізовано зміст права на вільний в'їзд, виїзд, пересування, перебування та вибір місця проживання у межах територій держав-членів, а також визначено правові гарантії, що забезпечують ефективне здійснення цих прав. Окремо розглянуто значення Директиви № 2004/38/ЄС, яка стала основним інструментом кодифікації норм, що регулюють порядок реалізації міграційних прав громадян ЄС та членів їхніх сімей, і сприяє уніфікації підходів держав-членів до забезпечення цих прав.

Додатково досліджено основні напрями співпраці України та ЄС у міграційній сфері, зокрема укладення угод про спрощення візового режиму, угод про реадмісію, а також процес адаптації національного законодавства України до стандартів ЄС. Проаналізовано позитивні наслідки такої співпраці для українських громадян, зокрема можливості легальної міграції, захисту прав і доступу до соціальних та економічних ресурсів держав-членів Союзу.

У висновках статті наголошується на необхідності подальшого удосконалення правового регулювання міграційних прав громадян ЄС, посилення міждержавної координації та адаптації законодавчих механізмів до сучасних викликів, пов'язаних із міжнародною мобільністю населення, міграційними кризами та глобальними тенденціями інтеграції. Підкреслюється важливість поєднання національних та наднаціональних підходів для забезпечення гармонійного та ефективного функціонування правової системи міграційного регулювання в Європейському Союзі.

Ключові слова: Європейський Союз, громадяни ЄС, міграція, права людини, міграційні права, міграційна політика.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the migration rights of citizens of the European Union in the context of the development of European integration and the formation of a supranational system for the legal regulation of migration processes. Special attention is paid to the study of legal mechanisms ensuring the freedom of movement of persons, which serves not only as a fundamental human right but also as a key precondition for the exercise of other fundamental rights within the EU internal market. The evolution of the legal regulation of migration rights is examined, from the initial stages of integration and the gradual establishment of the EU citizenship system to the current level of development of supranational norms and standards.

The article provides a detailed analysis of the right to free entry, exit, movement, residence, and choice of place of residence within the territories of Member States, as well as the legal guarantees ensuring the effective exercise of these rights. Particular attention is given to Directive 2004/38/EC, which serves as the primary instrument for codifying the rules governing the exercise of migration rights of EU citizens and their family members and promotes the unification of Member States' approaches to ensuring these rights.

The study additionally examines the main areas of cooperation between Ukraine and the EU in the field of migration, including the conclusion of agreements on visa facilitation, readmission agreements, and the process of adapting Ukrainian national legislation to EU standards. The positive outcomes of such cooperation for Ukrainian citizens are analyzed, particularly the opportunities for legal migration, the protection of rights, and access to social and economic resources of the Union's Member States.

The conclusions of the article stress the need for further improvement of the legal regulation of the migration rights of EU citizens, the strengthening of interstate coordination, and the adaptation of legislative mechanisms to modern challenges related to international mobility, migration crises, and global integration trends. The importance of combining national and supranational approaches to ensure the harmonious and effective functioning of the legal system regulating migration in the European Union is highlighted.

Key words: European Union, EU citizens, migration, human rights, migration rights, migration policy.

Вступ та постановка проблеми. Європейський Союз слугує яскравим прикладом ефективної співпраці держав із наднаціональною моделлю управління у сфері дотримання та розвитку прав людини [1, с. 239]. Важливою складовою цієї взаємодії є формування й реалізація міграційних прав громадян, що нерозривно пов'язано з принципом вільного пересування осіб та функціонуванням внутрішнього ринку ЄС. Однією з ознак наднаціональної організації влади в Європейському Союзі є інститут громадянства, який постає як унікальний сучасний політико-правовий феномен, що формує комплексну практику нетрадиційного, наднаціонального співіснування в умовах полікультурності та пропонує якісно нову модель мислення й суспільної поведінки [2, с. 142]. Інститут гро-

мадянства Європейського Союзу передбачає створення додаткових можливостей для осіб, які вже є громадянами держав-членів, що знайшло своє конкретне закріплення у статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) комплексу спеціальних прав, спрямованих на розширення їхнього правового статусу в межах Союзу та посилення їх участі в економічному, соціальному й політичному житті об'єднання.

Питання правового регулювання міграції стали предметом уваги міжнародного права порівняно недавно, хоча сам феномен міграції має давню історію. Міграційні потоки зумовлюються широким спектром факторів, серед яких вирішальне значення мають економічні, політичні, соціальні й гуманітарні передумови. В умовах сучасної

глобалізації, що охоплює всі сфери суспільного життя, міжнародна міграція набула ще більшого масштабу.

Європейський Союз створив одну з найбільш досконалих правових систем, що регулюють міграційні процеси. У межах Союзу функціонує значна кількість актів, спрямованих як на реалізацію свободи пересування для громадян ЄС, так і на визначення порядку в'їзду, проживання та правового статусу іноземців із третіх країн. Проте багатокomпонентність і складність цієї системи зумовлюють появу численних теоретичних і практичних питань, пов'язаних із необхідністю узгодження норм національного та наднаціонального рівнів [3, с. 353].

Розвиток системи захисту прав людини в Європейському Союзі поступово сформував необхідні правові та інституційні передумови для становлення інституту громадянства ЄС, який набув значення одного з ключових механізмів реалізації міграційних прав громадян держав-членів. Закріплення на рівні первинного права ЄС комплексу фундаментальних прав і свобод, а також формування ефективних механізмів їх судового захисту зумовили перехід від суто економічної інтеграції до людиноцентричної моделі Союзу. У цьому контексті громадянство ЄС виступає не лише додатковим правовим статусом, а й засобом інтеграції особи в наднаціональний правопорядок.

Особливу роль у реалізації міграційних прав відіграє свобода пересування та проживання на території держав-членів, яка дозволяє громадянам ЄС вільно обирати місце проживання, працевлаштування та здійснення економічної або соціальної діяльності без дискримінації за ознакою громадянства. Саме через практичне здійснення цієї свободи громадянство ЄС забезпечує реальний доступ до наднаціональних гарантій, зокрема рівного ставлення, соціального захисту та ефективного судового захисту. У результаті інститут громадянства ЄС сприяє поглибленню інтеграційних процесів і зміцненню спільного правового простору, в межах якого права особи визнаються та захищаються незалежно від кордонів окремих держав-членів.

Таким чином, наукова проблема даного дослідження полягає у виявленні суперечностей та недоліків сучасного правового регулювання міграційних прав громадян ЄС, а також у визначенні шляхів їх удосконалення в умовах трансформації європейського правового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання міграційних прав в ЄС стали об'єктом дослідження багатьох українських та іноземних науковців, зокрема: Н. Андрусевич, С. Братков, Т. Васильєву, М. Вилла, Ю. Гаврушко, С. Ю. Кашкіна, О. Малиновська, О. Мельничук, В. Муравйов, О. Поліщук, Ю. Римаренко, О. Савченко, І. Смірнова, Г. Тимчик, О. Я. Трагнюк, С. Чехович, Т. Цуркан, І. В. Яковлюк та інші.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі змісту і еволюції міграційних прав громадян Європейського Союзу, механізмів їх правового регулювання та практики реалізації, а також в оцінці впливу стандартів ЄС у цій сфері на формування та розвиток міграційної політики України.

Виклад основного матеріалу. Міграційні права громадян ЄС – це сукупність правових норм, що регулюють пересування людей (громадян та іноземців) через кордони або всередині країни, визначаючи їхній статус, порядок в'їзду і виїзду, перебування та інтеграції, а також права і обов'язки у процесі міграції (наприклад, право на захист, працю, освіту). Нормативне забезпечення цих прав закріплено в установчих документах Союзу – Договорі про Європейський Союз, Договорі про функціонування Європейського Союзу, а також у Директиві № 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу і членів їхніх родин вільно пересуватися та проживати в межах територій держав-членів [4, с. 271].

На початкових етапах європейської інтеграції міграційні питання залишалися переважно у компетенції держав-членів. Водночас обмежені повноваження наднаціональних інституцій і вимога однаковості рішень призводили до того, що на ранніх етапах більшість норм мала рекомендаційний характер і не мала обов'язкової сили для держав-членів. Проте з часом держави-члени ЄС змогли погодити низку ключових положень, які лягли в основу спільного законодавства та визначили подальший розвиток наднаціональної міграційної політики [5, с. 46-48].

Свобода пересування осіб, яка розглядається як базове та невід'ємне право кожної людини, виступає умовою для реалізації широкого спектра інших прав. Вона стала першим із прав громадян та водночас першим привілеєм, що надавався індивідам у зв'язку з участю їхніх держав у Європейських співтовариствах, з огляду на необхідність створення спільного ринку [6, с. 99]. Так, Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі уперше закріпив можливість для працівників, зайнятих у сфері видобутку вугілля та сталеливарній промисловості, вільно пересуватися та працевлаштовуватися на території будь-якої держави-члена (ст. 69). Після набуття чинності Договором про Європейське економічне співтовариство це право було поширене на всіх працівників незалежно від галузі їх діяльності (ст. 48). Як зауважує О. М. Поліванова: «свобода пересування працівників стала тим фундаментом, на якому будувалися перші інтеграційні процеси в Європі. Запроваджуючи можливість для громадян держав-членів вільно пересуватися з метою працевлаштування, засновники ЄС насамперед прагнули задовольнити потреби власних ринків праці. Згодом ці права були доповнені різноманітними соціальними гарантіями та пільгами» [6, с. 100].

Після створення у 1968 році митного союзу між державами-членами було значно розширено можливості для трудової мобільності, а також закладено підґрунтя для реалізації свободи підприємництва й надання послуг у промисловому та торговельному секторах. У 1986 р. Єдиний європейський акт уперше на нормативному рівні закріпив поняття «свобода пересування осіб», вклавши у нього скасування прикордонного контролю, узгодження норм міграційного законодавства та правил щодо надання притулку, а також створення умов для працевлаштування й відкриття власних підприємств громадянами ЄС. Подальше оформлення цього інституту відбулося з ухваленням Договору про Європейський Союз, яким гарантувалося право всіх громадян Союзу вільно пересуватися та визначати місце проживання в межах кожної держави-члена. Такий підхід був спрямований не лише на розширення правових можливостей індивідів у межах інтеграційного утворення, але й на «поглиблення відчуття належності до громадянства Союзу», що розглядається як важливий елемент зміцнення соціальної єдності – одного з фундаментальних завдань ЄС [6, с. 101].

Беручи до уваги повноваження, що впливають із права громадян ЄС на вільне пересування та проживання в межах територій держав-членів, варто підкреслити, що воно має комплексну структуру та охоплює низку окремих «субправ». Серед них: право на вільний в'їзд до держави-члена та виїзд з її території, можливість безперешкодного переміщення (транзиту) всередині ЄС, право залишатися на території іншої держави-члена, право самостійно визначати місце проживання, а також можливість тимчасового чи постійного проживання. Зазначені «субправа» громадян Європейського Союзу отримують додаткове нормативне закріплення в Шенгенському кодексі про кордони (Регламент ЄС № 2016/399), який, хоча й не формулює їх автономно, проте прямо визнає та гарантує їх неотторканність у процесі здійснення прикордонного контролю. Так, відповідно до пункту «а» ст. 3 Регламенту

(ЄС) № 2016/399, правила перетину кордонів застосовуються без обмеження для прав осіб, які користуються правом вільного пересування відповідно до права Союзу. Важливе значення для реалізації права на в'їзд та виїзд має також частина 1 статті 7 Регламенту, яка встановлює: «На виконання своїх обов'язків прикордонники повинні цілком поважати людську гідність, зокрема у випадках, які стосуються вразливих осіб. Будь-які заходи, яких прикордонники вживають на виконання своїх обов'язків, повинні бути пропорційними до цілей таких заходів» [7]. Реалізація цих прав повинна відбуватися на недискримінаційних засадах, що передбачають рівне ставлення з боку приймаючої країни до всіх громадян Союзу, які не є її громадянами. Ключовим нормативним актом, що систематизує зміст зазначених «субправ» і визначає процедури їх здійснення, виступає згадана вище Директива 2004/38/ЄС, яка кодифікувала положення численних актів ЄС, прийнятих у цій сфері [6, с. 105].

Право на вільне пересування ґрунтується на можливості громадян ЄС переміщатися територіями всіх держав-членів без отримання будь-яких додаткових дозволів від національних органів влади. Це правомочність має пряму дію, оскільки закріплена в установчих договорах (статті 20, 21 ДФЕС), а отже, не потребує ухвалення подальших нормативних актів для його реалізації. Таким чином, держави-члени не зобов'язані здійснювати спеціальні дозвільні процедури, щоб надати змогу громадянам користуватися цим правом. Вказаний підхід підтверджено у рішенні Суду Справедливості ЄС у справі C-413/99 Baumbast and R v Secretary of State for the Home Department [6, с. 106].

Здійснення права на проживання в іншій державі-члені ЄС особою, яка не є її громадянином, але є громадянином ЄС, має чіткі особливості залежно від тривалості перебування: 1) до трьох місяців; 2) від трьох місяців до п'яти років; 3) понад п'ять років. Так, протягом перших трьох місяців громадяни ЄС можуть перебувати на території іншої держави-члена без виконання додаткових формальностей, окрім необхідності мати дійсний паспорт або національну ідентифікаційну картку (ст. 6 Директиви 2004/38/ЄС) [6, с. 107].

Для України сучасна динаміка міграції у європейському та глобальному вимірі є визначальним чинником формування власної політики та її наближення до стандартів ЄС, з урахуванням демографічних викликів і трансформації міжнародних відносин [8, с. 113].

Взаємодія України та Європейського Союзу у міграційній сфері охоплює три ключові напрями: укладення двосторонніх угод щодо працевлаштування та соціального захисту мігрантів; отримання допомоги для зміцнення прикордонної інфраструктури та боротьби з нелегальною міграцією; а також забезпечення умов для свободи пересування українських громадян у межах ЄС. Така співпраця сприяє поступальному розвитку національної міграційної політики.

Значна кількість питань, пов'язаних із міграцією, відображена в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 2014 року, що є одним із найбільш важливих за значенням і ймовірно найбільшим за обсягом міжнародно-правовим договором, укладеним від імені України за всю історію міжнародної правосуб'єктності України і формує комплексну правову основу для поступового зближення міграційної політики України з нормами та стандартами ЄС. У межах цієї Угоди врегульовуються питання законної міграції, мобільності громадян, протидії нелегальній міграції, а також забезпечення належного рівня захисту прав мігрантів. [9, с. 267].

Угода про асоціацію передбачає співробітництво сторін у сфері міграції, притулку та управління кордонами, зокрема шляхом гармонізації національного законодав-

ства України з *acquis* ЄС у відповідних галузях. Це охоплює імплементацію стандартів щодо в'їзду, перебування та виїзду іноземців, захисту прав осіб, які шукають притулку, а також дотримання принципу недискримінації. У цьому контексті Угода створює правові передумови для розширення можливостей реалізації міграційних прав громадян України, включно з правом на легальне перебування, доступ до інформації про умови проживання та працевлаштування, а також процесуальні гарантії у взаєминах з міграційними органами держав-членів ЄС.

Важливим продовженням міграційного виміру Угоди є також розвиток людських контактів та мобільності, що знайшло практичне втілення у запровадженні безвізового режиму між Україною та ЄС. Хоча безвізовий режим не надає права на проживання чи працевлаштування, він істотно розширює можливості короткострокового перебування та реалізації свободи пересування, сприяючи поступовому наближенню статусу громадян України до стандартів мобільності, що існують у межах Європейського Союзу. Тож Угода про асоціацію між Україною та ЄС виступає важливим інструментом формування сучасної міграційної політики України та забезпечення міграційних прав, закладаючи нормативні та інституційні підвалини для подальшої інтеграції у європейський правовий простір.

Дослідження міграційних прав Європейського Союзу є надзвичайно актуальним для України, особливо в контексті збройного конфлікту на її території. Масовий виїзд громадян України до держав-членів ЄС у пошуках безпеки, тимчасового захисту та можливостей для проживання та працевлаштування створює реальну потребу у розумінні їхніх прав і процедур, передбачених законодавством ЄС. Знання цих прав дозволяє ефективніше захищати інтереси українських мігрантів, забезпечувати їхню інтеграцію, доступ до соціальних послуг та ринку праці, а також сприяє гармонізації національної міграційної політики з європейськими стандартами. Крім того, вивчення міграційних прав ЄС допомагає Україні прогнозувати соціально-правові виклики, пов'язані з тривалим перебуванням своїх громадян за кордоном, і виробляти відповідні стратегії підтримки та захисту.

Висновки. Отже, міграційні права громадян Європейського Союзу являють собою комплексну систему правових норм, які забезпечують свободу пересування, проживання та інтеграції осіб у межах держав-членів. Їх формування відбувалося поступово: від початкових рекомендаційних положень до наднаціональних норм, що мають пряме застосування та гарантують реальні права індивідів. Свобода пересування стала фундаментом європейської інтеграції, сприяючи не лише економічній мобільності та працевлаштуванню, але й соціальній єдності громадян ЄС. Нормативна база, включно з установчими договорами, Директивою № 2004/38/ЄС та Шенгенським кодексом про кордони, чітко визначає порядок реалізації цих прав та гарантує їхню недискримінаційне застосування.

Для України дослідження міграційних прав ЄС має особливе значення, особливо у контексті збройного конфлікту і масштабного виїзду громадян, що створює нагальну потребу у захисті їхніх інтересів, забезпеченні інтеграції та гармонізації національної політики з європейськими стандартами. Угода про асоціацію 2014 р., безвізовий режим та двостороннє співробітництво формують нормативні та інституційні передумови для реалізації цих прав українськими громадянами. Таким чином, глибоке розуміння та імплементація міграційних стандартів ЄС сприяють не лише ефективному захисту українських мігрантів, але й поступовому наближенню національної міграційної політики до європейських практик, що є ключовим чинником євроінтеграційного розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / Т. М. Анакіна та ін. ; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
2. Савчук Я. О. Правова сутність інституту громадянства Європейського Союзу: аспекти проблеми. *Право і безпека*. 2011. С. 138-143
3. Саракуца М. О., Подлісник І. С. Міграційне право Європейського Союзу: виклики сучасності. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1768bb1a-6703-43af-95ec-6999ac74b862/content> (дата звернення: 09.12.2025).
4. Кулабухова А. В. Каталог прав громадян Європейського Союзу. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 270-275
5. Лаба О. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. *Історико-правовий часопис: журнал / упоряд. О. Крикунов*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (7). С. 46-53.
6. Кулабухова А. В. Інститут громадянства Європейського Союзу (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... канд. наук: 12.00.11. Харків, 2016. 223 с.
7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2016/399 від 09.03.2016 «Про Кодекс Союзу щодо правил, які регулюють рух осіб через кордони (Шенгенський кодекс про кордони). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-16#Text (дата звернення: 15.12.2025).
8. Костенко В. О. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 106-114.
9. Стешенко В.М. Правовий статус Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 267-269.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025